

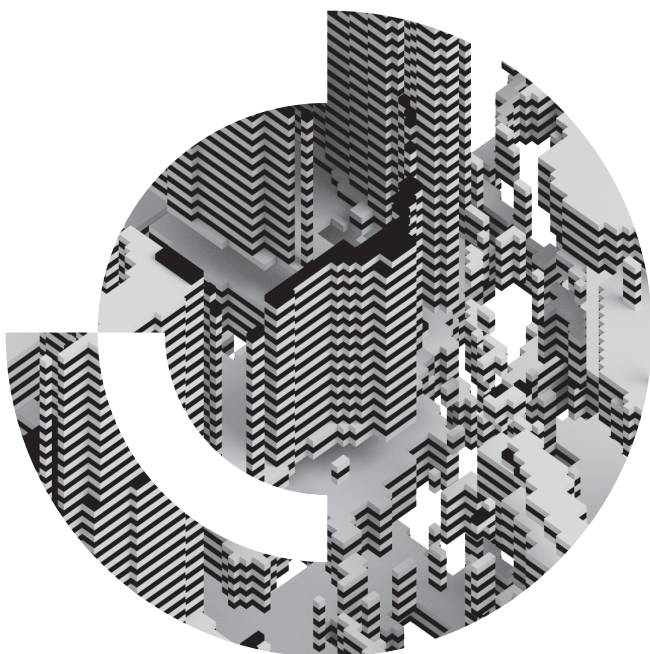
DIRCNA

VII/02

a designkultúra folyóirata

_városírás

Disegno

A DESIGNKULTÚRA FOLYÓIRATA

Szaktektorált, szabad hozzáférésű tudományos folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

VICTOR MARGOLIN, PROFESSOR EMERITUS: UNIVERSITY OF ILLINOIS (1941–2019)
Roy Brand, Associate Professor: Bezalel Academy of Arts and Design, Jerusalem
Loredana Di Lucchio, Professor: Sapienza University of Rome
Jessica Hemmings, Professor: University of Gothenburg
Lorenzo Imbesi, Professor: Sapienza University of Rome
Kapitány Ágnes, emerita professzor: MOME Budapest
Kapitány Gábor, egyetemi magántanár: MOME Budapest
Viktor Malakuczi, Research Fellow: Sapienza University of Rome
Szőnyi György Endre, egyetemi tanár: SZTE; Visiting Professor: CEU

Szerkesztők: Gyenge Zsolt, Horváth Olivér, Szentpéteri Márton;
Wunderlich Péter (projektmenedzser). Alapító szerkesztő: Fiáth Heni (2014–2018).

Arculat: Skrapits Borka

Célkitűzések:

A Disegno a designkultúrák minden aspektusáról és minden szereplőjétől – alkotóktól, teoretikusoktól, kritikusoktól, menedzserektől és oktatóktól – vár kritikai természetű tanulmányokat, esszéket és recenziókat. A designkultúra fogalmát tágan értjük: célunk a tervezett környezet, s a vele kapcsolatos praxisok és diskurzusok világának együttes vizsgálata. E poszt-diszciplináris szemlélet túllép a művészet, a vizuális kultúra és a design világának megkülönböztetésén, s a kreativitáshoz kötődő témák összessége iránt fogékony. Amellett, hogy vitaforumot biztosítunk a designkultúrával törődő szerzők számára, célunk, hogy ily módon a designkultúráról folyó beszéd létjogosultságát is erősítsük a hazai tudományosságban.

Minden tanulmány két külső bíráló általi anonim lektoráláson (double-blind peer review) esik át.
Publikációs díjat nem számítunk fel.

Kapcsolat: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Budapest, Zugligeti út 9–25.
disegno@mome.hu

A Disegno teljes tartalma elérhető online: disegno.mome.hu

Felelős kiadó: Koós Pál

Kiadó: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9-25.

ISSN: 2064-7778 (nyomtatott) **ISSN:** 2416-156X (online)

Creative Commons Licenc

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 Nemzetközi licenc alapján használható fel.

Tartalom

előszó

- 004** Szentpéteri Márton: Városírás, városbeszéd

tanulmányok

- 010** Novák Veronika: Páratlan Párizs – Metropolisz-élmény a modernitás előtt
- 032** Borda Réka: Kié a(z irodalmi) város? Genderkérdések az írott terekben
- 050** Ady Mária: „Bovaryné a panelban”: Lakótelep a francia filmekben
- 074** Sirató Ildikó: Budapest, színházi város
- 092** Őry Júlia: „Tisztelt Kollégánk! Közös játékra hívjuk...”:
A Keszthely ’81 pályázat a kelet-európai konceptuális városépítészet kontextusában
- 112** Hulesch Máté: A város mint konkrét utópia:
Henri Lefebvre városelméleti munkássága a spekulatív designelmélet kontextusában
- 130** Jakabfi-Kovács Boglárka: A nemnövekedés alakú tér.
A köztértervezés lehetséges új körvonalai

esszék

- 154** Hámori Péter: Város és homok
- 168** Kulcsár Géza: Arkhé-tech-túra: A város mint kozmológiai intervenció
- 178** Dobos Bence László: Atmoszférikus séták
- 188** Bánki Éva: Egy múlt nélküli város emlékezete.
Brazíliaaváros a történelem és a kultúra tükrében
- 200** Barta Fruzsina és Horváth-Farkas Zsófia: Átmeneti város.
Tartós ideiglenes városi beavatkozások Hollandia nagyvárosaiban

- 210** **a szerzőkről**

A VÁROS MINT KONKRÉT UTÓPIA: HENRI LEFEBVRE VÁROSELMÉLETI MUNKÁSSÁGA A SPEKULATÍV DESIGNELMÉLET KONTEXTUSÁBAN

Hulesch Máté

ABSZTRAKT

„Nem lehetséges a régi várost helyreállítani, kizárólag egy új város létrehozására van lehetőség, új alapokon, más léptékben, más körülmények között, egy másik társadalomban” – állítja Henri Lefebvre eredetileg 1967-ben megjelent, immár magyarul is olvasható, „A városhoz való jog” című esszéjében. (2023, 119) A nagy hatású szöveg gyakori hivatkozási pontja a hajléktalansággal, lakhatással és egyéb, a városi élettel összefüggő társadalmi problémákkal küzdő civil szervezeteknek és aktivista csoportoknak, akik a méltó városi élethez való jog kiáltványaként tekintenek a francia filozófus művére. Bár e megközelítés kétségkívül helytálló, Lefebvre szövegének van egy másik, kissé anakronisztikusan spekulatívnak nevezhető olvasata is: a városhoz való jog Lefebvre számára a teljesen urbanizálódott társadalomhoz való jogot jelenti; egy teljesen új, eljövendő társadalomhoz való tartozás jogát, amely az ipari társadalmat követi majd. Vagyis a városhoz való jog értelmezhető úgy, mint a jövőhöz való jog: annak lehetősége, hogy az egyén a társadalom része maradhasson annak teljes urbanizációját követően. Milyen az az urbanizálódott társadalom, amelyet Lefebvre a '60-as, '70-es években írt szövegeiben előrevetít? Milyen építészeti víziók állíthatóak ezzel párhuzamba? És mennyire maradt releváns mindez ma, bő fél évszázaddal később? Tanulmányomban e kérdésekből kiindulva igyekszem egy spekulatív olvasatot adni Lefebvre urbanizációról szóló írásainak (1991, 2003, 2023), beemelve azokat a spekulatív építészeti diskurzusba.

#Henri Lefebvre, #urbanisztika, #a városhoz való jog, #spekulatív design, #utópia

https://doi.org/10.21096/disegno_2023_2hm

Az építészet eszköze lehet annak, hogy alternatív jövőképeket vázoljon fel, víziókat mutasson arról, milyen épített környezetben él majd az emberiség, vagy annak bizonyos csoportjai a jövőben. Elvont utópiák helyett azonban valami másra van szükség ahhoz, hogy kiutat próbáljunk keresni a jelen válsághelyzeteiből. Nem elegendő az építészeti forma megújítása, ahogy azt a modern mozgalom szószólói hirdették, hiszen mára egyértelművé vált, hogy minden ilyen megújítási kísérletet internalizál a rendszer. A jövőről alkotott víziók ezért csak akkor tudnak valóban – legalább gondolat-kísérlet szintjén – alternatívákat felmutatni, ha az építészeti elképzeléseket politikai szándék is kíséri.

Henri Lefebvre elméleti-filozófiai munkásságának újraértelmezése a kortárs spekulatív designelmélet lencséjén keresztül lehetőséget teremt arra, hogy a francia filozófus második világháború utáni urbanizációs folyamatokat elemző és értelmező téziseire ne kizárólag a korszak megértésére irányuló művekként tekintsünk, hanem egy spekulatív urbanisztikai projekt részeként. Lefebvre számára az urbánus társadalom még nem teljesedett ki, de mint lehetőség már jelen van. A szerző célja az urbanizáció és az urbánus társadalom vizsgálatán keresztül hozzájárulni ahhoz, hogy ez a lehetséges eljövendő társadalom jobb legyen, mint az ezt megelőző ipari társadalom. Az általa használt fogalomkészlet, amelyen keresztül e folyamatokat elemzi, mint e spekulatív projekt alapanyaga fogható fel, amelyből kirajzolódik a város mint konkrét utópia, mint egy lehetséges alternatív jövőkép.

Jelen tanulmány célja mindezek mentén kettős. Egyfelől, milyen az az urbanizálódott társadalom, amely Lefebvre műveiből kirajzolódik? E kérdés megválaszolásán, valamint a szerző városelméleti munkásságának rekonstrukcióján keresztül a cél alátámasztani azt, hogy ez valóban értelmezhető úgy, mint egy spekulatív projekt – más szóval újragondolható a Lefebvre-i elmélet a kortárs spekulatív design diskurzusán keresztül. De vajon, ha ezek a fogalmak alkalmasak arra, hogy a várost mint spekulatív projektet vizsgálják, akkor átemelhetőek-e a spekulatív design más projektjeinek elemzésébe is? E kérdésen keresztül a tanulmány másik célja, hogy Lefebvre térelméleti fogalomkészlete a spekulatív design elemzésének eszközévé válhasson. A következőkben elsőként Lefebvre városelméleti munkásságát igyekszem kontextusba helyezni a tágabb életművön belül, rámutatva arra, hogy mik voltak e vizsgálódásokkal a szerző céljai. Ezt követően a konkrét utópia fogalmát

¹ Az idézet a Verso Books által kiadott Lefebvre-kötetek hátlapján olvasható, eredeti megjelenése ismeretlen.

² Fontos megemlíteni, hogy Lefebvre város iránti érdeklődése ennél is korábbra nyúlik vissza, munkásságának korai szakaszában empirikus szociológiai kutatásokat végzett a vidéki élettel kapcsolatban, melyek aztán az urbanizáció jelenségének vizsgálatára ösztönözték őt. (Lásd pl.: Stanek 2011; Elden 2006, 127–69)

vizsgálom, amely párhuzamba hozható a spekulatív design céljaival, így egyfajta előképe lehet annak. A következő lépésben a Lefebvre által meghatározott városhoz való jog fogalmának (újra)értelmezését kísérem meg, mely elkerülhetetlen annak megértéséhez, hogy milyen az az urbánus, városi társadalom, amelynek lehetősége előttünk áll –, és amely, ha tetszik, a Lefebvre-i projekt végcélja. Végezetül a mai spekulatív design elméleti keretezését párhuzamba állítva Lefebvre városelméletével arra igyekszem rávilágítani, hogyan használható Lefebvre városelmélete e kortárs spekulatív törekvések értelmezésére és vizsgálatára.

LEFEBVRE VÁROSELMÉLETE

Henri Lefebvre a 20. század egyik legjelentősebb francia gondolkodója, „az utolsó nagy klasszikus filozófus” – ahogy Fredric Jameson nevezi¹ – gazdag életműve számos tudományterületen nagy hatást fejtett ki. Mindezek közül leginkább – legalábbis a nemzetközi diskurzusban – a város- és abból fakadó térelméleti írásai a meghatározóak. Főművének e területen kétségkívül az eredetileg 1974-ben megjelent, *A tér termelése* című könyve tekinthető, melyből rövid részletek magyarul is olvashatóak (Lefebvre 2007), a franciául nem beszélő, nemzetközi olvasóközönség számára azonban 1991-es angol fordításával (Lefebvre 1991) vált elérhetővé. Lefebvre e művében nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint a tér „egységes elméletének” megfogalmazását, „a külön-külön felfogott [fizikai, mentális, társadalmi] „mezők” közötti elméleti egység felfedezését vagy megalkotását.” (Lefebvre 1991, 11) Az életmű mélyebb ismerete egyértelművé teszi, hogy ez az ambiciózus célkitűzés nem előzmény nélküli: az eredetileg 1967-ben megjelent, és immár magyarul is olvasható, *A városhoz való jog* címet viselő esszéjében már a város analitikus tudományának szükségességéről írt, melynek a fragmentálódott tudományoktól kell kölcsön vennie módszereit és eljárásait, szintézisre azonban nincs lehetősége, egyfelől azért, mert e szintézis totalításra való törekvése kizárólag stratégiai jellegű programalkotás lehet, másfelől pedig azért, „mert tárgya, a város, befejezett valóságként felbomlóban van.”² (Lefebvre 2023, 118) Utóbbi állítás elsőre meglepően hangozhat – mit érthet a szerző az alatt, hogy felbomlóban van a város, mint befejezett valóság? –, megértése ugyanakkor kulcsfontosságú jelen tanulmány szempontjából, így annak részletesebb kibontására a következőkben sor fog kerülni. Előbb azonban érdemes röviden áttekinteni Lefebvre városelméletének kibontakozását, melyen keresztül tanulmányom fő problémafelvetésére is igyekszem rávilágítani.

Számos szerző feldolgozta (lásd pl.: Goonewardena és mtsai. 2008; Merrifield 2006; Stanek, Schmid, és Moravánszky Ákos 2014; Elden 2006; Butler 2012; Stanek 2011) és továbbgondolta (lásd pl.: Soja 2011; Harvey 2013) Henri Lefebvre térelméleti munkásságát, legátfogóbban azonban alighanem Christian Schmid tette ezt meg a doktori disszertációját alapul

vevő, de azt bőségesen kiegészítő *Henri Lefebvre and the Theory of the Production of Space* című monográfiájában (Schmid 2022) – amelyben az elmélet és az életmű recepciótörténetét is részletesen feltárja.³ Schmid könyve bevezetőjében arra mutat rá, hogy Lefebvre városal foglalkozó szövegei a jóval tágabb spektrumot felölelő életműnek relatíve kis szegmensét jelentik, melyeket a francia teoretikus az 1960-as évek második fele és az 1970-es évek közepe közötti periódusban vetett papírra – e rövid periódus azonban jól beilleszthető abba a nagyszabású teoretikus projektbe, amely a mindennapi élet vizsgálatától a városon keresztül az államig bezárólag vizsgálja a társadalom térbeli-időbeli dimenzióit. (Schmid 2022, xxi–xxii) Schmid átfogó analíziséből kiderül, hogy Lefebvre-t alapvetően „a filozófia világivá válásának dialektikus konceptualizációja” foglalkoztatta, melynek megértéséhez saját episztemológiai kiindulópontja a társadalmi praxis volt, amelyet a mindennapi élet vizsgálatán keresztül igyekezett megérteni. (Schmid 2022, 117) Ez vezette el a város – helyesebben az urbanizáció és az urbanitás jelenségének – vizsgálatához.

Az urbanizációt Lefebvre átfogó társadalmi átalakulással járó folyamatként értelmezte, amely ekkoriban, a '60-as, '70-es években – ahogy arra Schmid rámutat – meglehetősen újszerű megközelítés volt: nem csupán az egyre növekvő városok térbeli, környezetátalakító hatására figyelt fel, hanem arra is, hogy ez a társadalom radikális átalakulásával is együtt jár, mely alapján „az urbanizációs folyamatot a jövőbe vetítette, és így dolgozta ki központi, provokatív és rendkívül termékeny elméletét: a társadalom teljes urbanizációjának tézisé.” (Schmid 2022, 118) Schmid könyve egy későbbi pontján ezt így összegzi:

„Lefebvre számára az urbanizáció nem egyszerűen a városok földrajzi kiterjedését jelenti; összetett, többretegű és ellentmondásos folyamatokról van szó, amelyek kulturális, társadalmi, gazdasági és nyelvi szempontokat is magukban foglalnak. Utólag visszatekintve ez a tézis valóban vizionáriusnak mondható.” (Schmid 2022, 145)

Hasonló meglátásokat fogalmaznak meg Lefebvre életművének más kutatói is. Andy Merrifield például arra mutat rá, ahogy Lefebvre felismerte, azt a pillanatot, amikor az urbanizáció megelőzte az iparosodás társadalomra gyakorolt hatásait, realizálva, hogy a város „a társadalom és a társadalmi viszonyok terméke, ugyanakkor e viszonyokon belül sajátos vonás,” ami visszahat a társadalomra. (Merrifield 2006, 70) Łukasz Stanek pedig egyebek mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy a teljes urbanizációval együtt jár a központ és a periféria közötti dialektikus viszony kiéleződése a társadalom bármely léptékében, a várositól a globális dimenzióig. (Stanek 2011, 163)

Eredetileg 1970-ben publikált, *The Urban Revolution* című könyvét – melyet Schmid a kritikai városelmélet kezdőpontjaként határoz meg

³A hazai közönség számára hiánypótló volna egy átfogó biográfia és (hazai és nemzetközi) recepciótörténet magyar nyelven, jelen tanulmány keretei között azonban ennek pótlására nincs lehetőség, az csupán töredékes adalék lehet a Lefebvre-életmű magyar nyelvű feldolgozásához.

⁴ A heterotópia fogalmával Lefebvre-vel közel azonos időben Michel Foucault is foglalkozik, ő azonban máshonnan közelít a kérdéshez és máshogy definiálja a fogalmat. (Schmid 2022, 379–80; Foucault 2004)

(Schmid 2022, 133) – Lefebvre azzal a radikális hipotézissel kezdi, miszerint a társadalom immár teljesen urbanizálódott, ez a hipotézis pedig magában hordozza az urbánus társadalom definícióját: „Az urbánus társadalom olyan társadalom, amely a teljes urbanizáció folyamatának eredménye. Ez az urbanizáció ma virtuális, de a jövőben valóságossá válik.” (Lefebvre 2003, 1, kiemelés az eredetiben) E következtetést Lefebvre egy kétlépcsős történeti analízisből vonja le, mely során első lépésként a (nyugati) város történetét vizsgálja, rávilágítva arra, hogy a város különböző korokban eltérő jelentéssel és státusszal bír; ezt követően pedig ugyanezt a folyamatot elemzi a társadalom szemszögéből. E kettős analízisen keresztül mutatkozik meg Lefebvre számára az urbanizáció folyamatának dialektikája: „A társadalom industrializálódása urbanizációt eredményez, amely viszont magában hordoz egy potenciált, egy esélyt, egy lehetőséget: az »urbánus társadalom« kialakulását.” (Schmid 2022, 118–19, 138)

Az urbánus társadalom tehát az ipusodó társadalomból jön létre Lefebvre megközelítése szerint, az iparosodással járó urbanizáció társadalom-átalakító hatása következtében. Ez azonban nem egy automatikus folyamat: az urbanizáció magában hordozza az urbánus társadalom lehetőségét, de csak a társadalmi mozgalmak által vívott küzdelmek révén érhető el – az urbánus forradalom révén. (Schmid 2022, 119) Mindebből kirajzolódik az, ami jelen tanulmány bevezetőben már felvázolt hipotézisét meghatározza: az urbánus társadalom Lefebvre-i értelemben egy még-nem-létező, de a jelenben rejlő lehetőségekből potenciálisan létrejövő vízió – ily módon egyfajta spekulatív jövőkép, amely a spekulatív design értelmezési keretei között is vizsgálható. A következőkben e hipotézis alátámasztására első lépésként a konkrét utópia fogalmán keresztül azt vizsgálom, milyen értelemben tekinthető utópisztikusnak Lefebvre megközelítése.

KONKRÉT UTÓPIA

Az urbanitás Lefebvre által konceptualizált megjelenése újfajta tér-idő megjelenésével is együtt jár. Az ipusodó társadalom a szerző szerint homogenizálta a teret és az időt, az urbánus tér-idő ezzel szemben differenciált: „minden hely és minden pillanat csak egy egészben létezik, azokon az ellentmondásokon és ellentéteken keresztül, amelyek összekötik más helyekkel és pillanatokkal, és egyúttal megkülönböztetik tőlük.” (Lefebvre 2003, 37) Hogy megértsük e tulajdonságait az urbánus differenciált tér-időnek, három új fogalom, az izotópia, a heterotópia és az utópia bevezetésére van szükség. Lefebvre definíciója szerint az izotópia egy hely és minden ahhoz kapcsolódó tér, vagyis minden, ami az adott helyet ugyanazzá a helyé teszi. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy az izotópia része minden máshol lévő, de azzal azonos vagy ahhoz hasonló hely is. Ezzel szemben a heterotópia tere az, ami eltér, különbözik ettől az előbbi helytől.⁴ Más szóval az izotópia maga a hely, a heterotópia pedig mindaz, ami más ettől. Egy hely attól válik izotóppá, felismerhetővé,

elkülönülve más helyektől, hogy heterotópiák veszik körül, amelyekhez viszonyítva fedezhető fel az adott hely sajátossága. Vagyis az izotópia és a heterotópia mindig egymáshoz viszonyítva határozható meg.

Mindez azért releváns számunkra jelen írás szempontjából, mert az izotópia és a heterotópia mellett Lefebvre számára van egy „máshol, a nem-hely, amelynek nincs helye, és amely saját helyet keres magának” – az u-tópia, amely nem azonos az absztrakt imaginációkkal.⁵ Lefebvre egy példával illusztrálja ezt: Párizs térképéről nem olvasható le az u-tópia, mégis rajta van; az az egyszerre elképzelt és valós hely az, ahonnan a néző tekintete végigméri a várost. (Lefebvre 2003, 130) Az utópia tehát ebben a Lefebvre-i értelemben egy adott hely valós és elképzelt lehetőségeinek összessége, mindaz, amit egy hely virtuálisan magában hordoz, ami fizikailag nincs jelen, mégis hatással van rá – legyen az bármennyire is önellentmondásos. „Ez az utópia (valódi, konkrét)” – összegzi a szerző. (Lefebvre 2003, 39) Ebből az utópiafogalomból vezethető le az absztrakt és konkrét utópia közötti különbségtétel, mely végigkíséri Lefebvre írásait.

Mark Purcell, a Washingtoni Egyetem városkutatója tanulmányában arra mutat rá, hogy az urbanitás Lefebvre megközelítésében nem csupán az urbanizáció eredményét jelenti, hanem egy kapitalizmus utáni társadalmat, „amelyet a társadalmi kapcsolatok hálójába ágyazott lakosok közötti értelmes elköteleződés jellemez. Az urbánus világot tehát egy lehetséges világnak, egy eljövendő társadalomnak nevezhetjük.” (Purcell 2014, 151) Vagyis az urbánus világ egy utópia, azonban – mint láthattuk – ez az utópia nem valamifajta absztrakció, hanem konkrét utópia – u-tópia, az ellentmondások és paradoxonok tere –, amelynek kiindulópontja mindig a jelen társadalmi gyakorlataiban keresendő, a valóságban magában. (Lefebvre 2003, 38; Schmid 2022, 377) Lefebvre város- és térelméleti munkásságának célja, hogy hozzájáruljon e konkrét utópia létrejöttéhez. Ahogy a *Tér termelésében* fogalmaz:

Azzal, hogy egy másik tér, egy másfajta (társadalmi) élet és egy másfajta termelési mód tere felé igyekszik utat mutatni, ez a projekt a tudomány és az utópia, a valóság és az eszmeiség, az elképzelés és a megélés közötti szakadékot feszegeti. Arra törekszik, hogy ezeket az ellentéteket a „lehetséges” és a „lehetetlen” közötti dialektikus kapcsolat feltárásával legyőzze, mégpedig mind objektív, mind szubjektív értelemben. (Lefebvre 1991, 60)

A konkrét utópia fogalma a német marxista filozófus, Ernst Bloch munkásságában is megjelenik (Bloch 1995), és bár Schmid arra figyelmeztet, hogy Lefebvre nem tesz utalást Bloch szövegeire (Schmid 2022, 382), a két szerző gondolatainak párhuzamba állítása árnyalja a városról mint konkrét utópiáról alkotott képet. Chris Butler jogtudós, aki Lefebvre elméleteit a kritikai jogtudományok felől közelítve interpretálta, Bloch konkrét utópia fogalmát „a meglévő társadalmi tendenciák átalakításán alapuló, új jövőkre való céltudatos, anticipatív törekvésre” való utalásként

⁵A *Lefebvre-féle nem-hely fogalma nem összekeverendő Marc Augé nem-hely fogalmával – utóbbi közelebb áll ahhoz, amit Lefebvre izotópiaként definiál.* (v.ö.: Augé 2012)

⁶Az angol fordításban megjelent kézirat eredeti, francia címe Vers une architecture de la jouissance. A cím utalás Le Corbusier Vers une architecture (angolul: Towards an Architecture) című könyvére. (Magyarul lásd: Le Corbusier 1981) A jouissance gazdag jelentéstartammal bír, magában foglalja az örömet, az élvezetet, az értékletességet stb., ezért nehezen fordítható, magyarul talán az Élmény építészete felé lenne a legadekvátabb cím. (Lásd: Bononno 2014)

írja le, amely megkülönböztethető az absztrakt utópiától, amely egyfajta visszavonulást jelent a fantáziába és a vágyálmokba, anélkül, hogy a társadalmi viszonyok megváltoztatására vagy átalakítására irányuló akarat kísérné. Mint Butler rámutat, ez a megkülönböztetés hasonlít ahhoz, ahogy Lefebvre különbséget tesz absztrakt és konkrét utópia között, szembeállítva a mindennapi élet lehetőségeiből fakadó politikai és kulturális beavatkozásokkal azokkal, amelyek nem képesek megragadni ezeket a lehetőségeket és így nem szállnak szembe a status quoval. (Butler 2012, 135–36) Hasonló következtetésre jut Schmid is, aki szerint az utópia közvetlenül az urbánus gyakorlatokhoz köthető és célja a lehetetlen lehetséges irányba történő elmozdítása. (Schmid 2022, 378–80) Lefebvre szavaival:

Az urbánus (az urbánus társadalom rövidített formája) tehát nem egy megvalósult valóságként definiálható, amely időben a tényleges mögött helyezkedik el, hanem éppen ellenkezőleg, horizontként, világító virtualitásként. Ez a lehetséges, egy irány által meghatározott lehetőség, amely ennek az útnak a csúcspontjaként az urbánus felé halad. Ahhoz, hogy elérjük – más szóval, hogy megvalósítsuk –, először le kell győznünk vagy át kell törnünk az akadályokat, amelyek jelenleg lehetlenné teszik. (Lefebvre 2003, 17)

A konkrét utópia mibenléte talán Lefebvre sokáig kiadatlan munkáján keresztül érthető meg a legkézzelfoghatóbban, melyben a francia filozófus arra is rámutat, milyen szerepe van az építészetnek mindebben. A *Toward an Architecture of Enjoyment* címen⁶ megjelent könyvben a szerző arra figyelmeztet, hogy – bár ez a történelem folyamán nem volt mindig így – ma az absztrakt utópia a technokrata várostervezők víziója, azoké, akik a tökéletes város megvalósítását tűzték ki célul. (Lefebvre 2014, 148) Más szóval ez a status quo fenntartását és a jelen stratégiáinak jövőbe történő, változatlan kiterjesztését jelenti, mint arra Łukasz Stanek is rámutat a kötet előszavában. (Stanek 2014, xxxvi, xxxix) Ezzel szemben a konkrét utópia negatív: „Stratégiai hipotézisnek tekinti a mindennapok, a munka, a cseregazdaság tagadását. Tagadja az államot és a politika elsőbbségét is. Az élvezetből indul ki, és egy új tér megalkotására törekszik, amely csak egy építészeti projektre épülhet.” (Lefebvre 2014, 148; v.ö. Stanek 2014, xxxix)

Ilyen konkrét utópiára számos példát sorakoztat fel Lefebvre, jelen írás szempontjából talán a legrelevánsabb a holland építész, Constant Nieuwenhuys *New Babylon* című munkája, amely egyfajta korai spekulatív építészeti projektnek is tekinthető. A COBRA, majd az egy időben Lefebvre-vel is szorosan együttműködő Sztuacionista Internacionálé tagjaként is alkotó Constant évtizedeken át dolgozott nagyszabású városvízióján, amely a sztuacionisták városról alkotott elképzeléseit sűríti magába, megtestesítve azt az újraértelmezett urbánus teret, amilyen a Lefebvre által leírt konkrét utópia lehet. A *New Babylon* a funkcionista várostervezés kritikája, egy olyan globális városi hálózat víziója, ahol az automatizálás felszabadítja az embereket a kreativitás, a játék és a nomád életmód

gyakorlására. A projekt egy dinamikus, folyamatosan változó környezetet képz el, ahol az építész az emberi interakció és kifejezés keretét szolgál. Mark Wigley építészettörténész Constant művét átfogóan elemző könyvében arra a következtetésre jut, hogy a *New Babylon* az építész és az urbanisztika radikális újragondolását képviseli, az emberi vágy és kreativitás felszabadítását hangsúlyozva. Wigley a hagyományos társadalmi struktúrák kritikájának tekinti, hiszen olyan adaptálható környezetet javasol, amely elősegíti a folyamatos játékot és interakciót, megkérdőjelezve a hagyományos városok statikus jellegét. (Wigley 1998)

Lefebvre számára azonban nem csak az effajta építészeti víziók jelentik a konkrét utópiát, hanem a város maga, amelyben ott rejlik a lehetősége annak a negatív létezmódnak, amely megtagadja a munka- és cseregazdaság-alapú jelenlegi állapotot. Ha elfogadjuk, hogy a város konkrét utópia, az urbánus társadalom pedig ennek megfelelően egy virtuális, potenciálisan létező jövőkép, akkor hogyan értelmezhető a városhoz való jog fogalma?

A VÁROSHOZ VALÓ JOG

A városhoz való jog 1967-es megfogalmazása óta egyfajta jelmondatává vált a várossal, városi társadalommal foglalkozó aktivista mozgalmaknak, jogvédő csoportoknak, agendájára tűzte többek között az UNESCO és a UN-HABITAT mint a tágabb emberi jogi kérdések egyik aspektusa. (UNESCO 2006; UN-HABITAT 2010) Hazai vonatkozású példa a hajléktalan és lakhatási szegénységben élő emberek jogaiért küzdő A Város Mindenkié csoport, amely elsősorban a lakhatás szemszögéből közelít a városhoz való joghoz, mely esetükben a lakhatáshoz való jogot jelenti. („A Város Mindenkié” é. n.) Nevük ugyanakkor egyértelmű utalás, hiszen, ha a város mindenkié, akkor mindenkinek joga van a városhoz. Schmid, aki átfogó Lefebvre-monográfiájában e fogalom utóéletét is részletesen vizsgálja a nemzetközi kontextusban, hangsúlyozza, hogy a „városhoz való jog” jelmondatként való elterjedése számos fontos kezdeményezést tett lehetővé, de egyúttal olyan irányba terelte a diskurzust, ami eltávolodott Lefebvre eredeti szándékától. (Schmid 2022, 233) A városhoz való jog Lefebvre számára az urbanizálódott társadalomhoz és így a városhoz, mint konkrét utópiához vezető praxis egyik alappillére, amely későbbi szövegeiben kiegészül és átalakul a centralitáshoz való joggal, a különbözőséghez való joggal, valamint a térhez való joggal. (Schmid 2022, 377) A '67-ben megjelent eredeti szöveg mindemellett egyfajta kiindulópontja Lefebvre város- és térelméletének, amely gondolatfoszlányok formájában már magában hordozza mindazt, ami a későbbi írásokban részletesebben kifejtésre és továbbgondolásra kerül. Most, hogy a szöveg immár magyar fordításban is elérhető, érdemes közelebről megvizsgálni, és a benne foglaltakat a tágabb életmű kontextusában értelmezni.

Mindenekelőtt fontos megjegyezni, hogy a magyar fordítás az 1967-ben, a *L'Homme et la société* című folyóiratban megjelent, *Le droit à la ville*

című szöveg alapján készült, amely a '67-ben még csak előkészületben lévő, azonos című könyv egyik fejezete. (Lefebvre 1967) A teljes könyv meglehetősen kései, 1996-os angol fordításával vált a nemzetközi urbanisztikai diskurzus meghatározó részévé, amikor is Lefebvre néhány további írásával egyben *Writings on Cities* címen jelent meg egy kötetben. (Lefebvre 1996) A következőkben a Café Babelben *A városhoz való jog* címen megjelent szövegre fókuszálva igyekszem értelmezni Lefebvre lehetséges urbánus világról alkotott vízióját. (Lefebvre 2023)

A szöveg a társadalmi szükségletek egymással ellentétes, ellentmondásos, egyúttal egymást kiegészítő antropológiai alapjainak számbavételével indul; egy relatíve hosszú felsorolással, melyben első olvasatra talán meglepő szükségletek kerülnek elő, a szerzőre jellemző dialektikus gondolkodásmód szerint ellentétpárokba rendezve. Ide tartozik

a biztonság és nyitottság iránti szükséglet, a bizonyosság és a kaland iránti szükséglet, a munka megszervezésének és a játéknak a szükséglete, a kiszámíthatóság és a váratlanság, az egység és a különbözőség, az elszigetelődés és a találkozás, a kereskedés és befektetés, a függetlenség (sőt magány) és a kommunikáció, az azonnaliság és a hosszú távú perspektíva szükséglete. (Lefebvre 2023, 118)

Már ennyiből is kiolvasható, hogy ha a város egy ideális világ, amely mindenben szükségletet képes kielégíteni, akkor a városhoz való jog önmagában hordozza azokat az ellentmondásokat, amelyek e kétélű szükségletek dialektikus viszonyából fakadnak. Lefebvre azonban tovább folytatja a sort, meglátása szerint az emberi szükségletekhez tartozik a látás, tapintás, hallás, ízlelés, vagyis a világ – vagy ha tetszik, a tér – érzékelése, és az, hogy „ezeket az észleleteket egy »világban« egyesítse” (Lefebvre 2023, 118) – mely meglátásban már felfedezhető a *Tér termelésében* kibontakoztatott érzékelt, elgondolt és megélt tér hármásából kirajzolódó dialektikus térelmélet, melyről a későbbiekben még lesz szó. (Lefebvre 1991, 38–39) E szükségletek ismertetése végén Lefebvre rámutat, hogy a sajátos városi szükségletek „a célszerűen tervezett terek, a szimultaneitás és a találkozás szinterei iránti szükségletet jelentik, ahol az eszmecsere nem a csereérték, az üzlet és a profit körül zajlik,” tehát az urbánus társadalom szükségletei egyfajta posztkapitalista városi létben tudnak kibontakozni – ahol ismételtelen a fentiekben részletezett konkrét utópiaként jelenik meg a város. (Lefebvre 2023, 118)

Ennek kibontakoztatásához van szükség a jelen tanulmány elején már felvillantott ambiciózus célkitűzésre, a város analitikus tudományára, melynek tárgya, a város befejezett valóságként felbomlóban van. Lefebvre e ponton vezeti be azt a kulcsfontosságú megfigyelést, mely szerint a város történelmi szerepe megváltozott az ipari társadalom hatására – mely megfigyelést aztán az *Urban Revolution*-ban fejtett ki mélyebben a fentiekben már ismertetett, kétlépcsős módon. Mint fogalmaz, „[a] történetileg kialakult város már nem él, nem jelenik meg a gyakorlatban. Nem több

olyan kulturális fogyasztási tárgynál, amelynek fogyasztói a turisták, és amely a látványosságokat és a festőiséget kereső esztétizálás tárgyává vált.” (Lefebvre 2023, 118) Olyan gondolatkör ez, amely alaptézise a Lefebvre-vel egy időben szoros kapcsolatot ápoló Guy Debord műveinek (lásd: Debord 2022), majd közel másfél évtizeddel később Jean Baudrillard szövegeiben újra megjelenik (lásd pl.: Baudrillard 1983), de felfedezhető Mark Fisher kapitalista realizmus koncepciójában is, mely mára a kortárs kultúrákritika egyik kulcsfogalmává vált (lásd: Fisher 2021) – hogy csak néhányat említsünk az elmúlt fél évszázad nagyhatású szerzői közül.

Amikor tehát Lefebvre a város felbomlásáról beszél, a történelmi város befejezett valóságát érti alatta, amely egy elmúlt társadalmi rendből megmaradt fizikai környezetként értelmezhető. Ugyanakkor „csíraformában és virtualitásként” már megfigyelhetőek jelei „egy olyan jövőbeli tárgynak, amelyet a felkelő nap fénye megvilágít” – fogalmaz rendkívül poétikusan Lefebvre. „Nem lehetséges a régi várost helyreállítani, kizárólag egy új város létrehozására van lehetőség, új alapokon, más léptékben, más körülmények között, egy másik társadalomban.” (Lefebvre 2023, 118–19) Radikális álláspont – olyannyira, hogy az ugyanebben az időszakban aktív olasz radikális építésszek is hasonló nézeteket vallottak: az Archizoom Associati *No-Stop City* című munkája például épp a történelmi város formai alapon történő megújításának kritikája, egyúttal annak az új posztfordista, fogyasztói társadalomnak a térbeli reprezentációja, amelyet a történelmi város és annak modernista továbbépítése elfed.⁷ (lásd pl.: Archizoom Associati 1971; Branzi 2008; Branzi és Cattaneo 2020)

A történetileg kialakult várossal együtt a régi humanizmus is halott Lefebvre szerint, „[m]umifikálódott és bebalzsamozott holtteste nehéz és bűzös terhet jelent,” amely többek között az emberléptékűség álarca mögé bújik, holott az urbanizáció mértéktelenségével kellene foglalkozni és egy világméretű „valamit” létrehozni. (Lefebvre 2023, 119) A néhány évvel később megfogalmazott radikális tézisnek az előszele ez: a társadalom teljes urbanizációja világméretű jelenség, amely a történelmi város krízisének problémájához, és egyúttal a lehetőségekkel teli urbánus világhoz vezet. A világméretű „valami,” amit létre kell hozni, az ideális urbánus társadalom, amelyben érvényesül a városhoz, a különbözőséghez, a centralitáshoz és a térhez való jog. A társadalom efféle megújulásához azonban az embernek is meg kell változnia.

Vagy elmozdulunk a régi „társas lény” és a régi város emberének, a városi lénynek az egyidejű meghaladása, a polivalens, poliszenzoriális városi ember felé, aki képes összetett és transzparens módon kapcsolódni a „világhoz”(saját környezetéhez és önmagához), vagy marad a nihilizmus. (Lefebvre 2023, 119)

A „városi társadalom embere” felé kell tehát elmozdulni, amely a szöveg létrejöttének idejében még csak virtuálisan létezik, hiszen „[a] városi élet még nem kezdődött el.” (Lefebvre 2023, 120) Újabb radikális kijelentés,

⁷ E hasonlóságok miatt izgalmas lenne az Archizoom és Henri Lefebvre munkásságának összehasonlító elemzése, ez azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

amely a 20. század második felében meglepően hat, a tágabb életmű kontextusában azonban logikus következtetés. A városi élet nem kezdődött el, hiszen az agrártársadalom városaiban nem az a fajta urbánus élet zajlott, amely az ipari társadalom átalakulása következtében, a történeti város válságával virtuálisan létrejött. A hagyományos város válsága együtt járt a hagyományos mezőgazdasági civilizáció világméretű válságával, a feladat pedig e kettős válság leküzdése azáltal, hogy „az új város létrehozásával létrehozuk az új városi életet.” (Lefebvre 2023, 120)

Hogyan lehetséges ennek az új városnak a létrehozása? Új városi stratégiával, melyhez „mindenekelőtt fel kell számolni a mai társadalomban meglévő uralkodó stratégiákat és ideológiákat,” ezt követően pedig két javaslatot kell kidolgozni: a városreform politikai programját, valamint mélyreható várostervezési projekteket. (Lefebvre 2023, 123) Előbbiről e ponton meglehetősen szűkszavúan fogalmaz a szerző, annyi azonban bizonyos, hogy jellemzője, hogy nem a jelenlegi társadalom által meghatározott keretektől és lehetőségektől kell kiindulnia, ehelyett a megismerésből kell fakadnia. Jelen tanulmány szempontjából izgalmasabb azonban az utóbbi, mélyreható várostervezési projektekre való javaslat, amely szerint olyan modelleket kell alkotni, amelyek magukba foglalják a városi tér és idő különböző formáit, „függetlenül attól, hogy ezek megvalósíthatóak-e vagy sem, utópisztikusak-e vagy sem.” (Lefebvre 2023, 124) Mint azt hamarosan látni fogjuk, ez bátran nevezhető egyfajta spekulatív designstratégiának is. E röviden felvilágosított városi stratégiák az *Urban Revolution*ben bővebben is kifejtésre kerülnek, mint olyan gyakorlatok, amelyek az u-tópikus tér létrejöttéhez vezethetnek. (Lefebvre 2003, 135–50; Schmid 2022, 383) Schmid arra is rámutat, hogy Lefebvre ezeket az absztrakt, teoretikus stratégiákat konkrét építészeti gyakorlati javaslatként is továbbgondolja későbbi írásaiban, mint „ellen-projekt, ellen-terv, ellen-tér, az ellenkultúra tere, vagyis az utópikus alternatívakeresés különféle formái.” (Schmid 2022, 384) Mint láttuk, a *Towards and Architecture of Enjoyment* című szövegében a konkrét utópia fogalmának kiteljesedésével is ezt írja le, amelynek eszköze az építészet lehet. (Lefebvre 2014) Lefebvre megfogalmazásában a társadalmi tér többek között

a művészeti szférában eleve létező, de mindenekelőtt a térben önmagán kívülre „szállított” test igényeire reagáló művek és kisajátítások lehetőségeit tartalmazza, egy olyan testét, amely ellenállást tanúsítva egy másik tér projektjét indítja el (akár egy ellenkultúra terét, akár egy ellen-térét a ténylegesen létező „valódi” tér kezdetben utópisztikus alternatívájának értelmében). (Lefebvre 1991, 349)

E gondolatok csírája a *Városhoz való jogban* is megjelenik, amikor azt írja, hogy „a városi társadalom megvalósítására képes társadalmi erőre az a feladat hárul, hogy valóssá és hatékonyá tegye a művészet, a technika és a megismerés egységét (»szintézisét«),” az erre irányuló

elmékedés pedig „egyszerre lesz utópikus és realista, mégpedig azáltal, hogy meghaladja ezt a szembeállítást.” (Lefebvre 2023, 125)

A városhoz való jog tehát nem értelmezhető másként, mint „a megváltozott, megújított városi élethez való jog.” (Lefebvre 2023, 126) Lefebvre gondolatainak e szövegek közeli rekonstrukciója alapján kirajzolódik a jelen tanulmány hipotéziseként megfogalmazott állítás első fele, vagyis az, hogy Lefebvre számára az urbánus társadalom egy még-nem-létező, de a jelenben rejlő lehetőségekből potenciálisan létrejövő valóság. A következő lépésben mindezeket párhuzamba állítva a kortárs spekulatív design megközelítésével arra teszek kísérletet, hogy Lefebvre teoretikus projektjét egyfajta spekulatív vízióként értelmezzem, egyúttal rámutassak arra, hogy miként értelmezhető a spekulatív design Lefebvre térelméletén keresztül.

EGY SPEKULATÍV OLVASAT

Az elmúlt bő évtized nemzetközi designelméleti diskurzusában egyre szélesebb körben meghatározóvá váltak a hagyományos – értsd: modernista – designfelfogást meghaladó, kritikai, diszkurzív, ontológiai, pluriverzális elméleti és gyakorlati törekvések – melyek eredete persze jóval korábbra, minimum a '70-es évekre tehető. (Lásd pl.: Fry 2009; 2020; Escobar 2018; Yaneva és Zaera 2015; Tharp és Tharp 2018; Mareis, Greiner-Petter és Renner 2022) E tendenciák közé sorolható a spekulatív design is, melyhez olyan designgyakorlatok tartoznak, melyek célja a lehetséges jövők sokféleségének kiszélesítése. Mint azt a következőkben látni fogjuk, e megközelítés számos ponton mutat hasonlóságot a fentiekben bemutatott lefebvreianus városelmélettel.

A spekulatív design mára alapműnek tekinthető teoretikus manifestója Anthony Dunne és Fiona Raby eredetileg 2013-ban megjelent és a közelmúltban újrakiadott *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming* című kötete. A tervezőként is tevékenykedő szerzőpáros megközelítése szerint a spekulatív design azáltal, hogy teret ad a különböző alternatív létmódokról való párbeszédnek és inspirálja az emberek képzeletét, új perspektívákat képes nyitni az úgynevezett ördögi problémák megoldásának – vagyis a spekulatív design arról való spekuláció, hogy hogyan lehetnének másképp a dolgok. (Dunne és Raby 2024, 2) Dunne és Raby ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy nem az a kérdés, hogy hogyan kellene lenniük a dolgoknak, a spekulatív design által bemutatott jövőképek nem elérendő célok, hanem az imaginatív gondolkodás médiumai. Ezek a designspekulációk – vágyott, vagy épp elkerülendő jövőképek – „valahol a valóság és a lehetetlen között” helyezkednek el. Más szóval a designspekulációk nem mások, mint konkrét utópiák, melyek – mint a fentiekben Lefebvre nyomán láthattuk – a lehetséges és a lehetetlen között helyezkednek el, hogy a jelen valóságából kiindulva kiszélesítsék a jövő horizontját.

Tovább árnyalja a képet, ha megvizsgáljuk a Dunne és Raby által PPPP diagramnak nevezett modellt, amellyel a szerzőpáros azt igyekszik vizualizálni, hogy mit is jelent a valóság és a lehetetlen közötti lét, vagyis a spekulatív designnak milyen szerepe van abban, hogy milyen irányt vegyen a jövő. (Dunne és Raby 2024, 5; v.ö.: Voros 2017) A PPPP rövidítés az angol Probable (valószínű), Plausible (híhető), Possible (lehetséges) és Preferable (előnyben részesített) szavakból tevődik össze. Legtágabb horizontja a lehetséges jövőnek van, melyet a két designer valóban meglehetősen tágan értelmez, megközelítésük szerint csak a tudományos értelemben lehetetlen dolgok esnek a lehetséges mezején kívülre. „Minden más – politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális – változás nem lehetetlen, de néha nehéz elképzelni, hogyan jutnánk el innen odáig” – fogalmaznak a szerzők. (Dunne és Raby 2024, 4)

A lehetséges jövők tartományán belül húzódik a híhető jövők horizontja, olyan alternatív gazdasági vagy politikai jövőképeké, amelyek megtörténhetnek, bekövetkezésükre elhíhető szkenárió vázolható fel. A legszűkebb tartomány pedig a valószínű jövőjé, amely a híhető jövőképek közül a legnagyobb valószínűséggel megtörténik. Dunne és Raby szerint a legtöbb tervező ezen a valószínű tartományon belül gondolkodik. Van azonban egy negyedik tartomány, amely a valószínű és a híhető jövő metszetében található: az előnyben részesített jövő területe. A spekulatív design célja, hogy az előnyben részesített jövő horizontját minél inkább kitágítsa a híhető jövőalternatívák irányába a valószínű jövő tartományából. A cél tehát nem a jövő előrejelzése, hanem „a design használatával mindenféle olyan lehetőséget megnyitni, amelyet meg lehet beszélni, vitatni és fel lehet használni arra, hogy közösen meghatározzuk egy adott embercsoport számára a kívánatos jövőt” – fogalmaz a szerzőpáros, majd hozzátézik:

Úgy véljük, hogy ha a társadalom minden szintjén többen spekulálunk, és alternatív forgatókönyveket vizsgálunk, a valóság képlékenyebbé válik, és bár a jövőt nem lehet megjósolni, segíthetünk olyan tényezőket létrehozni, amelyek növelik a kívánatosabb jövők bekövetkezésének valószínűségét. (Dunne és Raby 2024, 6)

A designspekulációk tehát a jelenből számtalan módon elképzelhető lehetséges jövők közül híhető alternatívákat kívánnak felmutatni, olyan alternatívákat, amelyek azon „defuturizált” (v.ö.: Fry 2020; Demos 2023) embercsoportok számára is kívánatosak lehetnek, akik számára a jelenből legvalószínűbbnek tűnő jövő nem preferálható. Nem megjósolni kívánják a jövőt, hanem olyan irányba mozdítani a jelent, hogy az minél elfogadhatóbb legyen.

Ehhez hasonló módon Lefebvre számára az urbánus társadalom egy olyan preferált jövőkép, amely nem egy már létrejött valóság, hanem a „lehetséges-lehetetlen,” amely ma még nem lehetséges, de a Lefebvre által leírt társadalmi-politikai küzdelmeken keresztül elérhető. (Schmid 2022, 165; Lefebvre 1996, 181; 2003, 17, 40, 179) Más szóval a Lefebvre által

leírt urbánus társadalom felfogható úgy, mint egy spekulatív projekt, amely a '60-as, '70-es évek jelenének társadalmi feszültségeit, átalakulásait egy valószínű, de kevesek számára preferálható jövő helyett egy alternatív, lehetséges jövő felé igyekezett elmozdítani. „Az urbánus egy lehetséges-lehetetlen, egy konkrét utópia, egy olyan utópia, amely nem a távoli jövőben vagy egy absztrakt téridőben található, hanem a mindennapi életben, az itt és mostban valósulhat meg” – foglalja össze Schmid Lefebvre elméletét. (Schmid 2022, xxxiv)

Felvetődhet a kérdés, hogy miért releváns mindez ma? Mit nyerünk azáltal, hogy Lefebvre térelméletének – nyilvánvalóan kissé anakronisztikus – spekulatív olvasatán keresztül rávilágítunk arra, hogy az urbánus társadalom Lefebvre számára egy lehetséges és kívánatos jövőkép, a városhoz való jog pedig felfogható úgy, mint e preferált jövőhöz való tartozáshoz való jog? A válasz kettős. A téma relevanciája megközelíthető a város problémáján keresztül – hiszen az könnyedén belátható, hogy az a városi társadalom, amelynek eljövételéről Lefebvre beszélt, nem érkezett el, annak ellenére, hogy a társadalom teljes urbanizációja bizonyos értelemben valóban végbement. Ez a belátás pedig számos új kérdést vet fel ennek okairól, arról, hogy mi történt az elmúlt fél évszázadban városainkkal és társadalmainkkal egyaránt – e kérdések megválaszolása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

A másik megközelítés, amit a fenti kérdések lehetővé tesznek, az az eddigiekben felvázolt gondolatmenet megfordításának lehetősége. Ha Lefebvre városelmélete a mai felfogás szerint megközelíthető a spekulatív design szemüvegén keresztül, akkor Lefebvre teoretikus projektje alkalmas lehet arra, hogy segítségével azt vizsgáljuk, milyen módon képesek a különféle designspekulációk alternatív világok lehetőségét létrehozni – képesek-e elképzelni a kapitalizmus végét a világvége helyett. (v.ö.: Fisher 2021, 16; Jameson 2003, 76) *A tér termelésében* lefektetett megközelítés szerint a tér teljessége – lényegében a valóság – az elgondolt tér, vagyis a tér reprezentációi, az érzékelt tér, vagyis a térbeli gyakorlatok, valamint a megélt tér, vagyis a reprezentáció terei hármásának dialektikus viszonya mentén termelődik. (Lefebvre 1991, 38–39) E komplex szemlélet – melynek kibontására jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség⁸ – alapján értelmezve az építészeti és designgyakorlatokat belátható, hogy a tervezők által elgondolt víziók, legyenek azok spekulatívak vagy megvalósításra szántak, mindenképp relációban állnak a valóság érzékelt és megélt rétegeivel.

Vizsgáljuk meg röviden egy konkrét kortárs példán keresztül mindezt. Az önmagát spekulatív építésztként definiáló Liam Young *Planet City* című munkája egy olyan várost vizionál, amely 10 milliárd embernek adhat otthont, mindössze egy átlagos amerikai állam területét elfoglalva a Föld felszínéből – ezáltal „visszaadva” a bolygó 99,98%-át a természetnek. Mindezt ma rendelkezésre álló technológiák segítségével, önellátó módon fenntartva – vagyis a 10 milliárd lakos ellátásához, igényei kielégítéséhez sem szükséges a városon kívüli erőforrásokhoz nyúlni. A mű nem egy

⁸ Összehasonlításképpen Schmid e téma értelmezésének közel 80 oldalt szentel saját kötetében. (Schmid 2022, 248–322)

⁹ A szó ökológiai, és nem gazdasági értelmében.

ideális jövőbeli állapotot mutat be – nem célja az alkotónak, hogy valóban egyetlen extrém sűrű városba tömörüljön az emberiség. A szándék ehelyett annak bemutatása, hogy a technológiai eszközök rendelkezésre állnak egy, a mainál jóval fenntarthatóbb⁹ élethez, amely teret enged a többi élőlény számára is. Ennek eléréséhez tehát nem technológiai, hanem társadalmi megújulásra van szükség. Külön érdekessége a projektnek Lefebvre elképzeléseivel és a korábban röviden ismertetett *New Babylon*nal párhuzamba hozva, hogy Young városvízióját egy rövidfilmen keresztül mutatja be, amelynek narratívája arra épít, hogy ha a bolygó teljes lakossága egyetlen városba összpontosul, akkor minden napra esik egy ünnep, így a városi lét egy folyamatos fesztivállá válik. Hosszasan lehetne elemezni, hogy mely aspektusai valósulnak meg e vízióban annak az urbánus létnek, amely virtuális lehetőségként a mai városban is benne rejlik, az azonban már ennyiből is látható, hogy bármennyire is extrém jövőképeknek tűnik, az a jelen valóságából, a jelen lehetőségeiből bontakozik ki, tehát konkrét utópia.

Ha az alternatív, spekulatív jövőképek konkrét – és nem pedig absztrakt – utópiák, vagyis a jelen valóságából indulnak ki, ahogy azt Dunne és Raby állítja (Dunne és Raby 2024, 1–6), akkor dialektikus viszonyban állnak az érzékelt és megélt jelennel. Ez azonban önmagában nem garantálja azt, hogy e lehetséges, virtuálisan jelen lévő víziók – vagy az ezek által reprezentált preferált jövők – a megvalósulás útjára lépjenek – ami némiképp megválaszolja az előzőekben felvetett problémát, nevezetesen, hogy miért nem érkezett el az az urbánus társadalom, amelyet Lefebvre felvázolt. *A tér termelésében* ekképpen igyekszik eloszlatni a túlságosan idealisztikus reményeket egy új élet lehetősége kapcsán:

„Az új élet eszméje egyszerre reális és illuzórikus – és ezért se nem igaz, se nem hamis. Ami igaz, az az, hogy egy másik élet előfeltételei már megteremtődtek, és hogy ez a másik élet már a pakliban van. Ami hamis, az az a feltételezés, hogy az, hogy [valami] a pakliban van, és hogy [közvetlenül] a küszöbön áll, ugyanaz a dolog; hogy ami azonnal lehetséges, az szükségszerűen egy világra van attól, ami csak távoli lehetőség, vagy akár lehetetlenség. A tény az, hogy a tér, amely egy másik élet megvalósult előfeltételeit tartalmazza, ugyanaz, mint ami tiltja azt, amit ezek az előfeltételek lehetővé tesznek. ... A teljes forradalom – anyagi, gazdasági, társadalmi, politikai, pszichikai, kulturális, erotikus stb. – mintha már a jelenben is benne rejlene. Az élet megváltoztatásához azonban először a teret kell megváltoztatnunk.” (Lefebvre 1991, 189–90)

Végezetül fel kell tenni a kérdést: felfogható-e még ma is a város úgy, mint konkrét utópia? Benne rejlenek-e azok a lehetőségek, amelyeket Lefebvre látott? E kérdés objektív megválaszolása alaposabb vizsgálatot érdemelne, így e ponton az olvasóra marad, hogy gondolja ki saját (spekulatív) válaszát – de csak óvatosan, hiszen elgondolása dialektikus viszonyba lép a valósággal.

IRODALOM

„A Város Mindenkié.” é. n. A Város Mindenkié. Elérés 2024. június 15.
<https://avm.merce.hu/>.

Archizoom Associati. 1971. „No-Stop City Residential Parkings Climatic Universal System.” *Domus*, sz. 496, 48-55.

Augé, Marc. 2012. *Nem-helyek: bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Fordította Fáber Ágoston. Budapest: Múcsarnok.

Baudrillard, Jean. 1983. *Simulations*. Fordította Paul Foss, Paul Patton, és Philip Beitchman. Foreign Agents Series. New York: Semiotext(e), Inc.

Bloch, Ernst. 1995. *The Principle of Hope*. Fordította Neville Plaice, Stephen Plaice, és Paul Knight. Studies in Contemporary German Social Thought. Cambridge, Mass: MIT Press.

Bononno, Robert. 2014. „Translator’s Note.” In *Toward an Architecture of Enjoyment*, by Henri Lefebvre, szerkesztette Łukasz Stanek, fordította Robert Bononno, vii-x. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Branzi, Andrea. 2008. *No-stop city: Archizoom Associati*. Orléans: HYX.

Branzi, Andrea, és Elisa C. Cattaneo. 2020. *Andrea Branzi: E=mc² the Project in the Age of Relativity*. New York: Actar Publishers.

Butler, Chris. 2012. *Henri Lefebvre: spatial politics, everyday life and the right to the city*. New York: Routledge.

Debord, Guy. 2022. *A spektákulum társadalma – Kommentárok a spektákulum társadalmához*. Fordította Erhardt Miklós. Bázi Könyvek, 1. Budapest: Open Books.

Demos, T. J. 2023. *Radical Futurisms: Ecologies of Collapse, Chronopolitics, and Justice-to-Come*. London: Sternberg Press.

Dunne, Anthony, és Fiona Raby. 2024. *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*. Paperback Edition. Cambridge, Massachusetts London: MIT Press.

Elden, Stuart. 2006. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. Repr. Continuum Studies in Philosophy. London: Continuum.

Escobar, Arturo. 2018. *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. New Ecologies for the Twenty-First Century. Durham: Duke University press.

Fisher, Mark. 2021. *Kapitalista realizmus – Nincs alternatíva?* Fordította Tillmann Ármin és Zemlényi-Kovács Barnabás. Budapest: Napvilág Kiadó Kft.

Foucault Michel. 2004. „Más terekről.” Fordította Erhardt Miklós. *Exindex*. <https://exindex.hu/nem-tema/mas-terekrol-1967/>.

Fry, Tony. 2009. *Design Futuring: Sustainability, Ethics, and New Practice*. English ed. Oxford New York: Berg.

Fry, Tony. 2020. *Defuturing: A New Design Philosophy*. Radical Thinkers in Design. London: Bloomsbury Visual Arts.

Goonewardena, Kanishka, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, és Christian Schmid, szerk. 2008. *Space, difference, everyday life: Reading Henri Lefebvre*. New York: Routledge.

Harvey, David. 2013. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Paperback ed. London: Verso.

Jameson, Fredric. 2003. „Future City.” *New Left Review*, sz. 21 (június), 65–79.

Le Corbusier. 1981. *Új építészet felé*. Fordította Rozgonyi Ádám. Budapest: Corvina Kiadó.

Lefebvre, Henri. 1967. „Le droit à la ville.” *L'Homme et la société* 6 (1): 29–35. <https://doi.org/10.3406/homso.1967.1063>.

Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Fordította Donald Nicholson-Smith. Malden: Blackwell Publishing.

Lefebvre, Henri. 1996. *Writings on Cities*. Szerkesztette Eleonore Kofman. Malden, Mass.: Blackwell.

Lefebvre, Henri. 2003. *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lefebvre, Henri. 2007. „A tér termelése (Részletek).” In *A tér. Kritikai antológia*, szerkesztette Moravánszky Ákos és M. Gyöngy Katalin, 219–25. Építészetelmélet a 20. században. Budapest: Terc.

Lefebvre, Henri. 2014. *Toward an Architecture of Enjoyment*. Szerkesztette Łukasz Stanek. Fordította Robert Bononno. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lefebvre, Henri. 2023. „A városhoz való jog.” Fordította Fáber Ágoston. *Café Babel*, sz. 84. (Tömeg), 116–26.

Mareis, Claudia, Moritz Greiner-Petter, és Michael Renner, szerk. 2022. *Critical by Design? Genealogies, Practices, Positions*. Design 57. Bielefeld: transcript.

Merrifield, Andy. 2006. *Henri Lefebvre: a critical introduction*. New York: Routledge.

Purcell, Mark. 2014. „Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City.” *Journal of Urban Affairs* 36 (1): 141–54. <https://doi.org/10.1111/juaf.12034>.

Schmid, Christian. 2022. *Henri Lefebvre and the Theory of the Production of Space*. Fordította Zachary Murphy King. London; New York: Verso.

Soja, Edward W. 2011. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Radical Thinkers. London New York: Verso.

Stanek, Łukasz. 2011. *Henri Lefebvre on Space: Architecture, Urban Research, and the Production of Theory*. Minneapolis [Minn.]: University of Minnesota Press.

Stanek, Łukasz 2014. „Introduction. A Manuscript Found in Saragosa: Toward an Architecture.” In *Toward an Architecture of Enjoyment*, by Henri Lefebvre, szerkesztette Łukasz Stanek, fordította Robert Bononno. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Stanek, Łukasz, Christian Schmid, és Moravánszky Ákos. 2014. *Urban Revolution Now: Henri Lefebvre in Social Research and Architecture*. Burlington: Ashgate.

Tharp, Bruce M., és Stephanie M. Tharp. 2018. *Discursive Design: Critical, Speculative, and Alternative Things*. Design Thinking, Design Theory. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

UNESCO. 2006. *International public debates: urban policies and the right to the city*. Párizs: UNESCO.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146179>.

UN-HABITAT. 2010. *International public debates: Urban policies and the right to the city*. Rio de Janeiro: World Urban Forum, United Nations.

Voros, Joseph. 2017. „The Futures Cone, Use and History.” *The Voroscope* (blog). 2017. február 24. <https://thevoroscope.com/2017/02/24/the-futures-cone-use-and-history/>.

Wigley, Mark. 1998. *Constant's New Babylon: The Hyper-Architecture of Desire*. Rotterdam: oIo Publishers.

Yaneva, Albena, és Alejandro Zaera, szerk. 2015. *What Is Cosmopolitical Design? Design, Nature and the Built Environment*. Farnham Burlington, VT: Ashgate.